

Anmeldelser

Lise Busk-Jensen

Viljen til magt

Birgitte Possing: *Viljens styrke. Natalie Zahle. En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed*, (2 bd.), København 1992 (Gyldendal. Disputats).

Bente Rosenbeck: *Kroppens politik. Om køn, kultur og videnskab*, København 1992 (Museum Tusulanum. Disputatsdel).

Inden for de sidste år har to af dansk kvindehistories pionerer, leder af Det kongelige Biblioteks Håndskriftsamling Birgitte Possing og lektor ved Københavns universitets Center for kvindeforskning Bente Rosenbeck, udgivet deres disputatser. Possings afhandling, en biografi om Natalie Zahle med titlen *Viljens styrke* (1992), blev forsvaret i maj 1992, og Rosenbeck forsvarede sit firdelte værk, der udover de to bøger *Kroppens politik* (1992) og *Kvindeløkheden* (1987) består af yderligere to mindre artikler, sidste januar.

De to disputatser er på mange måder så forskellige som vel muligt. For det første: Possings emne er en enkelt persons liv og indsats, hvorimod Rosenbecks er det store historiske og teoretiske felt, som undertitlerne på hendes to bøger beskriver: dels »køn, kultur og vi-

denskab«, dels »Den moderne kvindeligheds historie 1880-1980«.

For det andet: Possings kilder er primære, et stort hidtil ubenyttet Natalie Zahle-arkiv der giver direkte adgang til emnet, hvorimod Rosenbecks er sekundære, i den første bog alle slags tekster fra den omhandlede periode (med særlig interesse for de lægevidenskabelige), der kan blotlægge tidens kvindesyn, og i den anden moderne historisk og feministisk teori.

For det tredje: Possing har i kvindeforskningens gamle dilemma mellem 'værdighedsforskning', der ser kvinder som selvstændige aktører, og 'elendighedsforskning', der ser kvinder som ofre for patriarkalsk undertrykkelse, valgt den første vej (p. 447), hvorimod Rosenbeck i bogen fra 1987 valgte den sidste, et valg hun forholder tvetydigt til i den nye bog (p. 99f).

For det fjerde: Possings studie holder sig, trods det biografiske sigte, ved sit kildevalg og sin metode inden for historiefagets tradition, hvor »rekonstruktion af sandheden« og »kritisk spænding mellem fascination og distance« (p. 53 og 67) sidder i højsædet, hvorimod Rosenbeck formentlig nærmer sig grænserne for fagets selvforståelse med sine videnskabshistoriske og teoretiske studier, hvis formål er at historisere videnskaben selv ved at afdække dens implicite ideologi.

På et væsentligt punkt har de to afhandlinger alligevel noget tilfælles: de interesserer sig begge i særlig grad for kvinders forhold til magt. Pointen i Possings analyse er, at det lykkedes Natalie Zahle at opbygge sit skoleimperium og præge hundrede års kvindeuddannelse her i landet og i et vist omfang i Norden, fordi hun til stadighed var villig til at

rette sine kønspolitiske idealer ind efter samfundsudviklingen. Den romantiske guldaldervision om en særlig ophøjet kvindelighed, som var udgangspunktet for hendes skolepolitiske engagement, reviderede hun, næsten uden at kny, i overensstemmelse med tidsåndens krav, da det blev nødvendigt for at bevare indflydelsen.

Pointen i Rosenbeck analyse er, at ethvert videnskabeligt udsagns sandhedsværdi bliver afgjort af, hvilken magt udover argumentets egen den talende person med sin stilling, køn, formue, forbindelser m.m. kan stille bag udsagnet. *Kvindekøn* skulle bevise, at den kvindelige krop, som 1800-tallets læger udforskede, ikke var andet end en ideologisk konstruktion, at lægerne fra deres magtposition tilbageførte det socialt skabte køn til biologien, fordi det var i deres kønspolitiske interesse: »De kulturelle kønsforskelle blev naturaliseret. Kultur blev til menneskenatur« (p. 319). Skønt Rosenbeck i *Kroppens politik* selv kritiserer dette standpunkt (»Der er således overhovedet ikke tale om, at videnskaben kun er ideologi«, p. 22) og ad flere veje forsøger at nærme sig en position, hvorfra der positivt kan tales om kvinder og deres historie, så forbliver »mod-sætningen mellem subjektivitet og objektivitet« (p. 84) hendes centrale problem. Hun parallelliserer stadig det at »dræbe bakterier« med det at »besværge onde ånder« (p. 33), og sammenhængen mellem sandhed og magt fastholdes i bogens motto: »Spørgsmålet er [...] hvem det er, der bestemmer«.

Spindelvæv

Birgitte Possings bog er i tre dele. Fremstillingen følger Zahles liv kronologisk

og tager desuden i hver del et hovedtema op til nærmere behandling i et vel-fungerende samspil mellem et vertikalt og et horisontalt plan. Første del indeholder således en nyttig og overbliksgivende sammenfatning af pigeundervisningens historiske situation før Zahle tog fat, anden del en dybtgående analyse af Zahles kvindesyn og tredje del en interessant diskussion af dette kvindesyns emancipatoriske indhold.

Natalie Zahle var opvokset i et guldalderhjem, faderen var præst og moderen det midtpunkt i intimsfæren, som kastede glans over familielivet. Men datterens fødsel invaliderede hende, og Natalie blev moderløs i ni års alderen. Den sørgende ægtemand skrev hyldestigte til sin døde hustru og fulgte hende i graven i løbet af få måneder. Denne moderskikkelse, som Zahle selv har berettet om i et efterladt erindringsfragment, blev hendes kvindeideal for livet, og hendes visioner om en forbedret pigeuddannelsen havde denne kvindetyper 'indre emancipation' som sit mål. Zahles grundsyn på pigeskolen var, at den skulle være som et hjem for børnene. Hver klasse havde en lærerinde, der fungerede som 'skolemoder'; hun skulle være midtpunktet i børnenes liv på skolen, ligesom moderen var det i hjemmet. Pigeskolerne skulle i det hele taget være et kvindeligt modstykke til mændenes klosteragtige latinskoler, hvor selv modersmålet oprindeligt var bandlyst.

Den nærmere opfattelse af, hvilken kvindelig personlighed Zahle med sin skole ønskede at fremelske i eleverne, får vi glimrende besked om i de mange vidnesbyrd, som Zahles lærerkollegium med hende selv som ordfører udfærdigede om hver enkelt elev i skolens første 15 år. I bogens bedste afsnit, hvor

Possing præsenterer dette ikke tidligere benyttede kildemateriale og analyserer dets implicite kvindesyn, viser det sig, at Zahles kvindelighedsnormer modsiger den version af 1800-tallets kønsste-reotyper med manden som den aktive, udadrettede og forstandsprægede over for kvinden som den passive, indadrettede og følelsesprægede, der har været betragtet som den skinbarlige sandhed også i dansk kvindeforskning, lige siden den tyske familieteoretiker Karin Hausen formulerede dem i en artikel i 1976. Ved siden af de fra Hausen kendte kvindelige dyder som 'skønhedssans', 'hængivenhed', 'kvindelig ro' og 'dybde i følelsen' viser det sig, at Zahle også af pigerne ønskede 'disciplin' og 'stræbsomhed' og kritiserede 'tilbageholdenhed' og 'hang til drømmeri'. Spørgsmålet om, hvordan dette resultat skal tolkes, er et godt udgangspunkt for en diskussion af, hvad der for mig er afhandlingens hovedsag.

Possing tolker resultatet således, at Zahle med dette kvindesyn »overskred de almindelige normer for det kvindelige« ved at forene disse normer med elementer fra mandens og især borgerens rolle. Zahles karakteropdragelse betegnes »tve-« eller »dobbeltkønnet« (p. 229-30) og hendes skoleprojekt »et forstadium til Den store Emancipationsbevægelse« senere i århundredet (p. 100). Hermed fremhæves *kontinuiteten* i 1800-tallets kvindeemancipatoriske bevægelse: Dansk Kvindesamfund blev først stiftet i 1871, men kvinder som Zahle havde længe mere eller mindre åbentlyst arbejdet i samme retning.

Possing lægger ikke skjul på, at Zahle personligt bevarede romantikkens kvindesyn til det sidste, at hun vedblivende betragtede hjemmet som kvindens vir-

kefelt og f.eks. var modstander af gifte kvinders stemme- og erhvervsret (p. 302, 383-4). For alligevel at bevare billedet af Zahle som emancipationspioner fokuserer Possing på, at Zahle betragtede de ugifte kvinders situation som helt forskellig fra de giftes. For egen regning føjer hun til, at den indre emancipation, som Zahle så sent som i erindringsfragmentet fremhævede som sit primære mål med kvindeuddannelsen, var noget, de gifte kvinder måtte »lade sig nøje med« (p. 387). Possing antyder ligefrem, at Zahle personligt var mere emancipationsorienteret, end hun officielt ville være ved: »For hende selv og hendes ligestillede kvinder gjaldt andre politiske og sociale regler end for de gifte kvinder«. Det var den »kønsteori, under hvis forudsætning hun længe havde opereret, men som hun aldrig åbent agiterede for« (ibid.).

Dokumentationen af Zahles fundamentalt tvetydige holdning til opfattelsen af kvindeligheden hører til afhandlingens interessanteste resultater, men spørgsmålet er altså, hvordan den skal forstås. Var Zahle en blåstrømpe maske ret som husmoder eller omvendt? For at bevare 'kontinuitetsstandpunktet' må Possing hævde det første: Zahle var gerne gået videre med emancipationen, hvis hun ikke havde frygtet offentlighe- dens dom og kundernes udebliven, og hendes hjerte lå hos de enlige kvinder, hvis fulde emancipation tvangen til selvforsørgelse kunne legitimere.

For mig at se må afhandlingens resultater dog tolkes omvendt. Eftersom ægteskab, moderskab og hjemmeliv i Zahles øjne var det rette for kvinden, orienterede hendes undervisning sig mod denne rolle. Hun kunne heller ikke have én undervisning for den enlige (socialt

emanciperede) kvinde og én for den gifte (der måtte »lade sig nøje« med indre emancipation), eftersom ingen på den første skoledag kunne vide, hvilke af de fremmødte småpiger der 15-20 år senere ville blive hustruer og mødre, og hvilke der ville blive selvforsørgende. Zahle kæmpede så længe som muligt for at give kvinderne en uddannelse, der modsvarede det kvindeideal, hun havde fået indpræget i sit hjem. Hun kæmpede for, at piger skulle have et ekstra skoleår til at modnes i, og mod for megen karaktergivning der målrettede undervisningen ensidigt mod en profession.

Den tvetydighed, Possing fremanalyserer, handler altså efter min mening snarere om at skjule dette romantiske kvindeideal, som ganske vist stadig efter det moderne gennembrud havde mange venner i offentligheden og forældrekredsen, men trods alt snart fik endnu flere fjender, og til sidst selve tiden imod sig. Zahle måtte med årene give køb på sin ungdomsvision, men hun bevarede den i sit indre og forsøgte stadig at bygge skolen op omkring den. Imidlertid opdagede de 'indre emanciperede' kvinder og deres døtre naturligvis, at den indre styrke kunne vendes udad, og det tvang Zahle til i sine senere år at indrette skolen efter de muligheder for ydre emancipation, som viste sig stadig tydeligere. Det var ikke et udtryk for kontinuitet, men for et markant og for hende selv smertefuldt *brud*.

Possing forklarer Zahles tvetydighed og udprægede vindskibeligthed på to måder. For det første lærte Zahle fra sin første dag som skoleholder, at kundernes ord er lov. Da hun i 1851 åbnede sin skole og averterede efter elever, varede det over et år, før hun havde fået så mange, at forretningen kunne løbe

rundt. Havde hun ikke været så heldig at få en flok henvist af en velgørende forening, hvis leder, provst Münter, sad i Københavns skoledirektion og derfor kendte hendes fine eksamensresultater, havde hun måttet opgive efter at have sat hele fædrenerven til. For det andet opfattede hun sin skole som et hjem, hvorfor det var naturligt for hende i sidste instans at rette sig efter de magtfulde 'faderskikkelser' i samfundet, som viste sig at stå parat med deres materielle og åndelige 'forsørgelse', mænd som provst Münter og senere brygger Jacobsen.

Zahles trofasthed mod det romantiske udgangspunkt skjules ikke i afhandlingen, men det underbetones på en måde, som bidrager til, at portrættet af den konfliktfyldte kvinde og pædagog glider i baggrunden til fordel for den succesfulde skolebygger. Underbetoningen er mest påfaldende i fraværet af systematisk diskussion af Zahles forhold til det moderne gennembrud, som netop havde afviklingen af den patriarkalske familie som et af sine vigtigste mål, hvorfor Zahle måtte høre til dens argeste modstandere. En af Possings iøjnefaldende undladelsessynder er manglende brug af Nielsine Nielsens erindringer. I betragtning af afhandlingens omfang havde der nok været plads til et par linier fra det bitre, men egentlig klartskuede portræt, som vor første kvindelige akademiker giver af vor pioner inden for pigeskolens.

Man havde rådet Nielsine til at opøge Zahle for at få hendes støtte til forsøget på at blive immatrikuleret som medicinstuderende. Hun skriver: »Først lod hun [Zahle] mig vente i henved 2 Timer i et Forværelse [...] hvor nogle ældre Lærerinder gik omkring med strenge

Miner og talte [...] om »vore egne«, og da altid meget rosende. Da jeg endelig blev lukket ind i den tilstødende Stue, saa jeg en lille, sur Dame, der modtog mig meget strengt og gav sig til at tale nedsættende om det Skolepensionat, hvor jeg havde faaet min Uddannelse. Og da hun her ikke fandt nogen Modsigelse, begyndte hun at docere for mig, hvorledes en kvindelig Læge skulde gaa klædt og endte med at sige: saaledes som jeg er paaklædt. Og egentlig smagfuld var hendes Paaklædning ikke [...] Endelig sluttede hun af med at sige med en meget nedladende Mine, at nu kunde jeg jo skrive min Ansøgning, saa skulde hun »se den igennem« og lade den gaa videre. Men da jeg fortalte hende, at den allerede var indgivet, blev hun ivrig ...« (p. 31). Tidspunktet er 1873, Nielsen hæfter sig ved det menighedsagtige milieu på skolen (vore egne), Zahles trang til at dominere (kritikken af skolepensionatet) og kontrollere (hun vil selv tage hånd om Nielsens ansøgning), og hendes orientering mod den traditionelle kvinderolle (direktivet vedrørende påklædningen).

Passing nævner naturligvis Nielsens erindringer, og at de indeholder en kritik af Zahle, men den slås hen som uvæsentlig. Til gengæld forsøger hun ihærdigt at bevise, at Zahle var en pioner, også hvad kvindelige studenter angår (p. 295f). Hvorom alting er, så oprettede Zahle først sit artiumskursus i 1877, to år efter at Nielsine Nielsens ansøgning havde foranlediget bekendtgørelsen af 1875 om kvinders adgang til universitetet. Zahle stod ikke parat, men lod sig trække med af en udvikling, som ikke gik efter hendes hoved. Hun tilsluttede sig heller ikke gerne kvindebevægelsens organisationer, meldte sig ikke ind i

Dansk Kvindesamfund før i 1884 og afviste at stille op som leder af Kvindelig Læseforening.

I historien om Zahles skole er hendes kvindesyn og dets modsætningsforhold til det moderne gennembrud måske mindre væsentligt. Hvordan Zahles tve-tydighed end skal fortolkes, så var den udtryk for en økonomisk og politisk pragmatisme, som Passing døber zahle-nismen (p. 447), og hvis monument endnu står på Nørrevold i form af den store skolebygning, som det ved en bemærkelsesværdig indsats lykkedes hende at få rejst. Men Passing understreger selv i det lange og interessante indledningskapitel om disputatsens metodiske, teoretiske og tematiske grænser, at afhandlingen ikke er en skolehistorie, ligesom den heller ikke er en pædagogisk biografi, en institutionshistorie eller en afhandling om »forholdet mellem demokrati, dannelse og køn« (p. 52).

Afhandlingens emne er Natalie Zahles biografi. Målet er »rekonstruktionen af et menneskes liv og værk« ved hjælp af en metodisk fremgangsmåde, som Passing døber »spindelsvævsmetoden« (p.64 & 455). Ved at nærme sig sin hovedperson gennem en flerhed af tilgange (trådene i spindelvævet) vil hun nå bagom de myter, som hidtil har tegnet billedet af Zahle. Hun lokaliserer to sådanne myter i, hvad hun kalder den »første eftermæletid«, dvs. tiden lige efter Zahles død hvor apologeterne førte ordet, og den »anden eftermæletid«, dvs. 1970'erne hvor kritiske feminister førte ordet. Passing vil med sin bog indlede den »tredje eftermæletid«, hvor hun ved hjælp af sin 'spindelsvævsmetode' vil overskride myterne for at fremskrive portrættet. Hun sammenfatter selv det nye i sit portræt i tre punkter:

(1) de nyfundne kilder, (2) »et historie-syn, der søger efter modsætninger og u-samtidighed i stedet for evolution, harmoni og bekræftelse på en bestemt [...] kønspolitisk teori og (3) en søgen efter »mennesket bag myten« (p. 439).

Hertil må man sige, at det ikke helt passer, at den »første eftermæletid« var ukritisk over for Zahle. En af skolens lærere gennem 28 år, Vilh. Andersen, skrev en kronik (ikke anført i litteraturlisten) om mindebogen *Natalie Zahle*, da den udkom i 1914, som dels understreger Zahles dybe skuffelse over udviklingen (»Hun spejdede paa sine gamle Dage efter alle Slags Tegn paa »Reaktion mod Halvfjerdserne«), dels ironiserer over hendes »mest fremtrædende Høvdinge-Evne«, som var en »fænomenal Ordssans«, hvis foretrukne våben var en saks, hvormed hun klippede alle uordentlige sedler lige, før hun læste dem. Dertil kommer, at Possing nok søger efter modsætninger, de nævnte tve-tydigheder, men at afhandlingen alligevel på afgørende punkter harmoniserer efter bestemte kønspolitiske linier, således at portrættet retoucheres.

Her kommer magtinteressen ind i billedet. Possings afhandling solidariserer sig med den opportuniste, som hun af-dækker og utilsløret fremlægger. Zahle var, skriver Possing, »en ærgerrig og ambitiøs stræber« (p. 450), hendes »følelser og idealisme var så snævert knyttet til hendes materielle og dannelsespolitiske ærgerrighed, at hun ikke selv kunne skelne imellem dem« (p. 352). Deri bestod den »viljens styrke« (p. 450), som har lagt navn til afhandlingen. Et portræt af Zahle må nødvendigvis spændes ud mellem ungdommens kvindeideal og de modne års magtgælde. Possing får det til at se ud, som om

magtgælden gik i idealets tjeneste, men det gælder kun for skolebyggeren, og derfor er det også kun hende, vi ser tydeligt.

På den baggrund skal Possings gentagne gange udtrykte ærgrelse over ikke at have kunnet finde den store (måske destruerede) brevveksling mellem Zahle og hendes ukonventionelle norske veninde gennem en menneskealder, Mary Archer, sikkert forstås. Possing synes at antyde, at havde hun fundet de breve, så kunne portrættet af Zahle have været gjort færdigt. Det store materiale, disputatsen faktisk fremlægger inklusive bil-lederne, forekommer dog rigeligt til for-målet.

På kryds og tværs i kvindehistorien

Sammenlignet med Possings biografi er Bente Rosenbecks værk anderledes heterogent, ikke kun fordi det består af fire dele, men fordi de to hoveddele, bøgerne, er i opposition til hinanden, for så vidt som den sidste på flere punkter kritiserer den første.

Den syv år gamle *Kvindækøn* analyserer de sidste 100 års kvindelighedsideologi inden for tre områder: gynækologien, moderskabet og husholdningen. Fremstillingen er bygget op som en sammenstykning og nytolkning af den viden inden for dette område, som findes i den eksisterende historieforskning, samt af en ideologikritisk læsning af udvalgte værker fra periodens lægevidenskabelige publikationer og heraf hovedsageligt den populærvidenskabelige del. For en ikke-historiker forekommer disse videnskabshistoriske afsnit at være det mest originale ved bogen sammen med variationen i det kilderegister, som den

brede beskrivelse af kvindelighedens ændrede former i de seneste tre generationer spiller på.

Hensigten med bogen er som nævnt at afdække, hvordan kønnet i en given periode er blevet konstrueret diskursivt i videnskabelige og andre tekster. Rosenbeck er selvsagt inspireret af Foucaults diskursanalyser, men materialevalget viser, at projektet i lige så høj grad ligger i forlængelse af traditionen fra den feministiske 'elendighedsforskning'. Fremstillingen opsøger de mest ideologiinficerede og normforeskrivende tekster, fordi de i sagens natur giver de mest prægnante resultater. Med andre ord, jo tåbeligere tekster forskeren kan støve op, jo mere hårdtslående formuleringer kan hun kvittere med, og Rosenbeck holder sig i den henseende ikke tilbage, snarere svælger hun i alle de naragtigheder, folk gennem år og dag har betroet papiret. Mere problematisk er det, at præskriptive og deskriptive kilder ofte blandes på en uigennemsigtig måde. Denne metodiske brist var karakteristisk for dele af den tidlige kvindeforskning; Possing diskuterer problemet i sin afhandling (p. 171), og Rosenbeck tager selv kritikken på sig i sin nye bog (p. 98), der overhovedet er tænkt som en overvejelse over de teorier og metoder, der implicit styrer den historiske fremstilling i *Kvindekøn*.

Kroppens politik er den første danske bog, der forsøger grundigt og systematisk og på et internationalt set avanceret niveau at sammenfatte en række af kvindeforskningens fundamentale problemer. Den er som sådan et modigt gennemført togt ind i den endnu uvejssomme videnskabsteoretiske og videnskabshistoriske jungle, som feminis- mens kombination af empiri, metoder

og teori fra alle mulige andre fagområder udgør. Bogen har fem kapitler, som efterhånden får indtegnet nogle hovedveje i feltet og benævnt adskillige af fikspunkterne i kvindeforskningens stående diskussioner. Det gælder modsætningen mellem begreberne særart (kvinder er i hovedsagen forskellige fra mænd) og lighed (kvinder er i hovedsagen som mænd); det gælder konfrontationen mellem teorierne om kvindelighed som essens (indlejret i biologien) og kvindelighed som konstruktion (videnskabeligt, kulturelt formet); det gælder modsætningen mellem forskning i mentalitet (kvinders erfaringer) og struktur (kvinders placering i sociale og diskursive systemer); og så gælder det stadig den nævnte modsætning mellem subjektiv og objektiv viden, som dog naturligvis ikke specielt er kvindeforskningens sag.

Af disse problemfelter har subjekt-objekt-modsætningen Rosenbecks særlige interesse, hvilket er med til at binde de to bøger sammen. Rosenbeck hævdede i den første, at objektiv videnskab ikke findes, og selv om standpunktet opblødes i den sidste, så vedbliver problemet at dukke op. Diskussionen af Rosenbecks håndtering af dette problem forekommer mig derfor at være den mest relevante at tage op i denne sammenhæng.

Rosenbecks ståsted er i *Kvindekøn* proklameret subjektivt. Når hun her fletter et alment historisk forløb sammen med sin egen og sine formødres personlige historier, må det forstås som et forsøg på ærligt at fremlægge de køns- og klasse-mæssige forudsætninger og begrænsninger, som netop denne forskers livshistorie har lagt omkring bogens videnskabelige fremstilling. I modsætnin-

gen til de lægevidenskabelige skrifers påståede objektivitet vil Rosenbeck åbent forklare, hvilken subjektiv baggrund bogens sandhedsværdi skal måles i forhold til.

Når Rosenbeck så i den næste bog som anført skriver, at der »overhovedet ikke [er] tale om, at videnskaben kun er ideologi«, så fornægter hun tilsyneladende den konklusion, som læseren af *Kvindekøn* uvægerligt blev ført frem til. Læseren må nu tro, at forfatteren har ændret holdning til muligheden for sand virkelighedserkendelse. Man leder imidlertid forgæves i *Kroppens politik* og i endnu højere grad end i *Kvindekøn* efter en nærmere bestemmelse af noget, som kan kaldes kvindehistorieforskningens positive udgangspunkt eller et positivt begreb om kvinden og kønnet. Somme tider synes Rosenbeck på god positivistisk vis at mene, at man dog i det mindste kan sige noget om noget så håndfast som kroppen; det gælder f.eks. de demografiske beskrivelser i *Kvindekøn* og sætninger i *Kroppens politik* som denne: »Kroppen skal befries fra naturhistoriens lænker og sættes ind i samfundshistorien og kulturhistorien«. Men Rosenbeck slipper altid hurtigt disse holdepunkter igen for at finde tilbage til den diskursanalyse, der ikke er empirisk forpligtet: »Vi skal tale om kroppen [...] i nogle andre diskurser« og: »I stedet for at lade det være videnskabens opgave at finde sandheden om kønnet i kroppen og biologien, er alternativet at dekonstruere kønnet« (1992, p. 105-6). Jeg tror simpelthen ikke, at det er muligt at finde konkret belæg i *Kroppens politik* for, at 'det ikke er sådan, at videnskab kun er ideologi'. »Hvad er virkelighed?« spørger Rosenbeck (p. 97) uden for sit eget vedkommende at besvare

dette spørgsmål, som så hårdnakket trænger sig frem i hendes skrifter.

Erklæringen i *Kroppens politik* om, at videnskaben ikke kun er ideologi, synes at være en revision af standpunktet i *Kvindekøn*, men det er altså kun tilsyneladende. Få sider længere fremme hedder det igen: »Det er vigtigt at problematisere, at det subjektive skulle være en særlig kategori, der falder uden for den objektive og rationalistiske videnskab« (p.68), og det »subjektive må mere med ind« (p.84), hvilket klart nok er Rosenbecks egentlige mening. Derfor er det også påfaldende, at hun hverken i den første eller i den anden bog definerer sit nøglebegreb: 'det subjektive'. Menes der hermed f.eks. 'det partikulære', 'det personlige' eller 'det psykiske'? Hun formulerer heller ikke en tese om, hvilken rolle den personlige historie og 'det subjektive' egentlig spiller i videnskaben. Sammenfletningen af livs- og kønshistorie er *Kvindekøns* mest usædvanlige metodiske greb, men det forklares her som »en tilfældighed« (p. 9). Man kunne vel have forventet nogle overvejelser over metoden i den nye teoriebog, men den giver kun henvisninger til subjekt-objekt-problematikken på et alment og, jeg tror for moderne filosofisk refleksion, noget forenklet niveau (p. 56ff). I *Kroppens politik* optræder forfatterens familie ikke længere, og forfatterens jeg næppe heller. Der står som oftest 'man' eller 'vi' uden nærmere diskussion af, hvem disse pronomener henviser til. Når Rosenbeck f.eks. skriver: »Synliggørelsen af kvinders historie har vist, at kvinder var aktive på en række områder, hvor vi hidtil har været tilbøjelige til at tro, at mænd dominerede« (p. 54), må man spørge, hvem dette 'vi' henviser til? Jeg kan godt forestille

mig forskere af begge køn, som vil sige: 'hold mig udenfor'.

Det er bemærkelsesværdigt, at Birgitte Possing får markeret sine personlige standpunkter langt tydeligere, uden at man (bortset fra i forordet) får en snus at vide om hendes familiære baggrund. Hos Possing er der klare grænser mellem den viden, hun på baggrund af kilder og logiske slutninger vil påstå er objektiv, og de mere videregående synspunkter og konklusioner, hun drager af materialet, og hvor hendes subjektive holdninger kan tænkes at spille ind, grænser som det klart placerede 'jeg' sætter. Bente Rosenbeck taler meget om subjektivitet, men det kan af og til virke, som hun bruger betegnelsen for på forhånd at sikre sig en generel amnesti i tilfælde af eventuelle forsyndelser mod den store, skræmmende institution: Videnskaben.

Lige så spændende det er at følge de mange teoretiske diskussioner i *Kropens politik*, der er spækket med henvisninger til udenlandsk forskning, lige så anstrengende kan det være, fordi diskussionerne, som jeg har antydnet med subjekt-objekt-problematikken som eksempel, ikke afsluttes på en måde, så læseren føler, at her er skabt en platform, hvorfra tænkningen herefter kan gå videre. Det er således tankevækkende, at Rosenbeck kritiserer lægevidenskaben for at have frembragt et falsk i betydningen ideologisk billede af kvinden, samtidig med at hun ikke selv har noget billede af, hvad kvinden er. Hun bliver stående i tvetydigheden mellem kritikken af den mandlige videnskabs kvindebillede og referaterne af mangfoldige feministiske bud på et nyt kvindebillede, tavs om sin egen position.

Mod slutningen fremhæver Rosenbeck en væsentlig erkendelse. Efter at have beklaget kvindeforskningens relative isolation fastslår hun, at videnskaben i almindelighed først vil begynde at interessere sig for kvindeforskningen, når dennes teoretiske selvrefleksion er blevet mere udviklet. »Meningen med disse fem kapitler på kryds og tværs i kvindehistorien har været at bidrage til en sådan kritik-selvkritik«, hedder det i bogens afsluttende sætning (p. 145). Jeg tror desværre, at der er for meget kryds- og-tværs og for lidt teoretisk og metodisk selvrefleksion til, at det formål vil blive opfyldt.

Hvem samler trådene?

Natalie Zahle var ikke meget for den kvindeemancipation, der på hendes ældre dage trængte sig langt ind bag hendes egne mure, men hun fulgte med tiden for at bevare magten i sit skoleimperium, og det lykkedes hende at blive siddende som den faktiske leder omtrent til sin død; som edderkoppen midt i sit spindelvæv var hun til det sidste den, der samlede trådene. Kun få om nogen andre blandt 1800-tallets kvinder præsterede en lignende evne til at gribe og fastholde magten over en samfundsmæssigt betydelig institution. Det virker, som om det især er dette talent for at håndtere magt, Zahle skylder sin store biografi og den dermed forbundne fornyede interesse hos 1990'ernes (kvinde)forskere. Det er derfor på en måde skævt at sige, at Possing har bedrevet 'værdighedsforskning', for hun har ikke haft nødig at tilskrive Zahle værdighed, den havde hun selv skaffet sig, mens hun levede, i et sådant mål, at det også rækker til eftermælet.

Rosenbecks 'elendighedsforskning' har modsat de magtesløse som hovedpersoner, de mishandlede kvindelige patienter under lægernes selvrådige behandling, de hjemmegående husmødre der var objekter for al slags vildledende propaganda og de overhørte kvindeforskere som ikke kan trænge op igennem de videnskabelige institutioners hierarkier. Hendes værk er en magtfuld kamp for at rydde ud i den humanistiske videnskabelige tradition, så der kan blive plads til kvindeforskerne. Til det formål har hun valgt en tvetydighedens strategi, som man i denne sammenhæng fristes til at sammenligne med Natalie Zahles. Hun har valgt at sidde som Zahle i midten af sit spindelvæv, midt i det store empiriske og teoretiske felt, hun har kortlagt, for stadig at kunne sammenvæve alle trådene.

Anne Mørch-Hansen

Kvindens skrift og tale

Nordisk kvindelitteraturhistorie, bd.1: *I Guds navn*. Hovedredaktør Elisabeth Møller Jensen. Billedredaktør Elisabeth Andersen. Grafisk tilrettelæggelse Mia Okkels. Kbh. 1993 (Rosinante/Munksgaard).

»Hvad sker der, når man skriver litteraturhistorie med afsæt i de kvindelige forfatterskaber i stedet for, som det altid har været praktiseret, at se de kvindelige forfatterskaber med den litteraturhistoriske traditions blik?« Det spørgsmål har været udgangspunktet for *Nordisk kvindelitteraturhistorie*, skriver Elisabeth Møller Jensen i indledningen til første bind, *I Guds navn*. Den overordnede litteraturhistoriske teori om kvinders litteratur, redaktionen i første omgang ventede at finde, viste sig hurtigt ikke at lade sig etablere. Og godt det samme, for netop manglen på en sådan giver her en friere tilgang til stoffet, der samler sig om litteratur- og kulturhistoriens kvindelige stemmer og figurer uden at lukke sig om dem med på forhånd fastlagte definitioner.

Det betyder imidlertid ikke, at der ikke sker noget når »de kvindelige forfattere gøres til hovedpersoner i en historie, hvor de hidtil har været marginale«. Det kvindelige tyngdepunkt sætter litteraturhistorien i et nyt og anderledes perspektiv og medfører i 1. bind blandt andet, at hidtil glemte, mis- eller ukendte forfattere graves frem og revurderes. At utraditionelle historiske dokumenter (som f.eks. hekseprocessernes nedfældede bekendelser) drages ind og læses